

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Желка Колева Табакова
НМА „проф. П. Владигеров“ - София

за

Дисертационен труд

Обучението по балет в България, извън държавната образователна система.

Принципи на преподаване. Репертоар (XX-XXI век)

на

Борислава Веселинова Тодорова

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

към катедра *Хореография* при *Факултета по изкуствата*

на ЮЗУ „Неофит Рилски“ - Благоевград

Професионално направление 8.3 Музикално и танцово изкуство,

област на висшето образование 8. Изкуства

по научна специалност *Хореография*

Научен ръководител – проф. Николай Цветков

Общо представяне на процедурата и получените за рецензиране материали

Докторантът Борислава Тодорова представя за рецензиране: Дисертационен труд **Обучението по балет в България, извън държавната образователна система. Принципи на преподаване. Репертоар (XX-XXI век)**; Автореферат; Справка за приносите на дисертационния труд; Публикации по темата на дисертационния труд, в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ. Рецензията е изготвена на основание на Заповед № 1068 от 12.06.2024 на Ректора на ЮЗУ „Н. Рилски“ – Благоевград, относно утвърждаване състава на научното жури.

Биографични данни

Борислава Веселинова Тодорова е родена на 19.08.1991 в София. От ранна възраст започва да се занимава с класически балет на любителско ниво. Завършва средно общообразователно училище и *бакалавърска* степен специалност „*Международни икономически отношения*“ в УНСС, София през **2015**. През **2016** година завършва ОКС *Бакалавър* специалност „Балетна педагогика“ в АМТИИ „проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив, а през **2017** се дипломира като магистър „Балетна режисура“ в същата академия. Има следдипломна квалификация в специалност „Начална училищна педагогика“ с ПКС V степен (**2020**) и IV степен през **2021**. Борислава Тодорова *работи* от **2014** година до момента в сферата на средното образование като преподавател по Икономика. От **2017** заема длъжността заместник-директор на 90 СУ „ген. Хосе де Сан Мартин“ в София. Като танцов **изпълнител** участва на финали на Световна танцова купа в Disneyland - Paris, France (2011) и Villach - Austria (2012) и във финалите на Международна танцова организация в Biella - *Italy* (2013) и Frankfurt - Germany (2014) и в конкурси и фестивали в Ричоне - Италия; Кайро - Египет; Кардица и Александра - Гърция и др. През **2013** година

основава балетна школа Клуб за изкуства “Терпсихора” и отговаря за организацията на работа, сформирането на групи, рекламна дейност, сценично оформление, костюми и режисура. В школата се обучават деца и възрастни. Като хореограф създава детски балетни спектакли, сред най-успешните са: „Замръзналото кралство“ (2013), „Училище за приказки“ (2017), „Писмо до Дядо Коледа“ (2018), „Коледата на Пипи“ (2019), „Коледа в гората“ (2023). От 2015 година организира танцов фестивал „Намери своя ритъм“, за деца - начинаещи в танцовото изкуство, в партньорство с известни професионални танцьори и преподаватели от страната с цел популяризиране на танцовото изкуство. Тя е създател на три електронни образователни детски книжки за танца: „Урок за деца „Балетни пози“¹; „Професии. Точки в балетната зала“²; „Балетът "Копелия“³. Борислава Тодорова има множество награди от Национални и международни конкурси като танцьор. Някои от тях в: Международен танцов фестивал в Кайро (Египет) 2005; Финали на Световна танцова купа в Дисниленд Париж (Франция) 2011; ФСТ купа във Villach (Австрия) 2012; Финали на Международна танцова организация в Биела (Италия) 2013; ФМТ организация във Франкфурт (Германия) 2014; Международни фестивали в Ричоне (Италия), Кардица (Гърция) и други. Награди като хореограф - Първи места: За соло „Песен с танц“ на Световна танцова купа (Dance World Contest) във Венло, (Холандия) 2024 и в Прага (Чехия) 2023; за дует, съвременен танц и класически танц до 9 години на Международен конкурс Bucharest Dance Festival (Румъния) 2017. Има покана за участие във финали за Световна купа в Канада. Има участие във финали за Световна танцова купа (Dance World Cup) Оффенбург, (Германия) 2017, Sitges (Испания) 2018, Брага, (Португалия) 2019, Сан Себастиан, (Испания) 2022.

Съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд е обсъден и насочен към публична защита с решение на ФС на Факултета по изкуствата - Протокол № 13/29.05.2024. Трудът е в обем от 224 страници. Съставен е от Увод, Три глави⁴, Заключение и Приноси. Посочени са 62 литературни и 251

¹[Book Creator | Балетни пози - урок за деца. /](https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/IAiOs8PhT4qvBtThFjTVbA/1euWopNeQ2a7wV1E5xKrpQ)

<https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/IAiOs8PhT4qvBtThFjTVbA/1euWopNeQ2a7wV1E5xKrpQ>

² [Book Creator | Професии. Точки в балетната зала./](https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/TczbddzZS4-np4ZDp7tX3g/BQhkujKJTj-kPKJ7VYsMTA)

<https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/TczbddzZS4-np4ZDp7tX3g/BQhkujKJTj-kPKJ7VYsMTA>

³ [Book Creator | Балетът "Копелия" /](https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/NEX-R0qmRQeoCfZiYFIJkA/l-nYsA1ITO-NmxGFCBI3wA-right)

<https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/NEX-R0qmRQeoCfZiYFIJkA/l-nYsA1ITO-NmxGFCBI3wA-right>

⁴ **I. Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на XX век** (1.1 Обзор на формирането на танца през вековете - от Древността до края на XVI век; 1.1.1 Формиране на балетното изкуство от създаването му до днес (XVII - XXI век); 1.2. Балетното изкуство в България през първата половина на XX век. 1.2.1 Балетното изкуство в България през първата половина на XX век според проучванията на българските изследователи; 1.2.2 Същност на обучението по балетното изкуство в школите в България през първата половина на XX век; 1.2.3 Ролята на читалищата за развитие на изкуство, култура и просвета през първата половина на XX век.) **II. Развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век и началото на XXI век. Методи на преподаване. Репертоар** (2.1 Развитие на балетното изкуство през втората половина на XX век; 2.1.1 Развитие на балетните школи извън държавната образователна система и читалищна дейност през втората половина на XX век; 2.1.2. Методи на преподаване на балетните школи, извън държавната образователна система и читалищната дейност през втората половина на XX век; 2.1.3 Ролята на читалищата за развитие на изкуство, култура и просвета през втората половина на XX век; 2.1.4. Балетните школи в читалищата през втората половина на XX век; 2.1.5. Репертоар на балетните школи и читалищата, извън държавната образователна система през втората половина на XX век;

интернет източници и 28 респонденти. Има 16 Приложения, от които - 13 Анкетни проучвания и 3 таблици.

Точно формулирани цели и задачи на дисертацията

Актуалност на темата. Докторантката ясно посочва мотивите за избора на темата, а именно: липсата на аналогично изследване в България (за ролята на любителските школи; методите на преподаване; сравнителен анализ в работата на школите през XX и XXI век); навлизане на технологиите в изкуството (онлайн обучението, като следствие на Ковид-19 пандемията което в последствие се възприема и използва като разширяващо, допълнително и обогатяващо обучение). Отчетливо излага изследователския проблем конструиран върху проучвания в организационно и методологично направления, които са обосновани на база на емпиричния метод и подкрепени от него. **Целите** на настоящото изследване посочени от докторантката са четири: Да се проследи балетното обучение през XX и XXI век; Създаване на Концептуален модел за работа в балетна школа, извън държавната образователна система съобразен с новите тенденции; Извеждане на опит в преподаването и споделяне на добри практики за ефективно обучение по балет - онлайн и присъствено; Представяне на информация за читалищата като центрове за развитие на култура, просвета и изкуство. **Обект и предмет на изследването.** Точно е формулиран **обектът** на изследването: Работата на балетните школи извън държавната образователна система в страната в периода XX век и началото на XXI век. **Предмет** на изследването са методите на обучение в любителските балетни школи, усвоеният опит в онлайн преподаването и реализация на придобитите умения видими чрез репертоара на школите. **Основната хипотеза** е да се докаже значимостта на обучението по танц извън държавните структури и съвременната перспектива за възможно онлайн обучение по танц. Приложени **методи** в изследването са: Структурен метод, сравнително аналитичен и изследователски метод, проучвателен метод – анкети. Поставените **задачи** са осем (8): Обзор на еволюцията на танца през вековете. Обзор и анализиране на научна литература в областта на историята на балетното изкуство в страната. Анализ на практики и начини на работа в балетната школа, извън българската държавната образователна система. Проследяване и анализиране на методите на преподаване на класически балет през XX и XXI век. Разглеждане на отделни балетни школи, споделящи опит в преподаването през XX и XXI век. Провеждане на интервюта с личности, пряко засегнати от работата в сферата. Изследване на нагласите на родители, ученици и учители във връзка с онлайн обучението по класически балет. Систематизиране и анализ на информация относно начините за

2.2 Развитие на балетното изкуство през XXI век до днес; 2.2.1. **Методи** на преподаване в балетните школи, извън държавната образователна система и читалищна дейност през XXI век до днес; 2.2.2 **Балетните школи** в читалищата през XXI век до днес; 2.2.3. **Репертоар** на балетните школи и читалищата, извън държавната образователна система през XXI век до днес; **2.3 Специфики** на методите на обучение по балет през XX - XXI век; 2.3.1 **Сравнителен анализ** на балетния подход и обучение в периода XX - XXI век; 2.3.2 **Разлики** в преподаването в балетната школа през XX и XXI век.) **III. Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет.** (3.1. Онлайн методи на преподаване по балет в съвременната реалност и възможности за изява на балетните школи; 3.1.1 Обзор на промяната в начина на танцуване и общуване, породен от Covid-19; 3.1.2 Балетните школи, извън държавната образователна система в условия на Covid-19; **3.2** Концептуален модел за изграждане и реализиране на обучението по балет в школите; 3.2.1 Тестване на предложения Концептуален модел на обучение по балет в школите с пилотна група деца.)

популяризиране на балетното изкуство в България и чужбина.

Значимост на изследвания проблем в научно и научно-приложно отношение

Борислава Тодорова е извършила голяма проучвателна дейност. Тя е подходила фундаментално и с необходимия арсенал от базисна научна фактология за разработката на дисертационния труд. Анализира мястото и ролята на балетните и танцовите школи в България не само от професионална и методична гледна точка, но и от организационна, обществена и технологична. Прави проучване на дейностите на съвременните любителски школи и ги съпоставя с аналогични дейности на школите от ХХ век. Безспорен **принос** на дисертацията е анализа на механизмите за въвеждането на технологиите и на онлайн обучението по танц в ХХІ век чрез проучвания на база на социологически изследвания - анкети и тестове произтичащи/провокирани от практическата им приложимост.

Степен на познаване на състоянието на проблема и съответствие на използваната литература

В *Първа глава - Генезис, еволюция и същност на балетното изкуство в България през първата половина на ХХ век в първа точка (1.1)* докторантката прави кратък историко - фактологичен преглед/дискурс на танцовото изкуство в историческите периоди – от Древността до ХVІ век и от ХVІІ до ХХІ век. В рамките на 23 страници (от 17 до 30 страница) докторантката изнася голям обем от факти свързани с развитието на танца от бита до формирането му като сценично изкуство. Отбелязва формирането на различни национални балетни методики, засяга и позиционирането на танца като концепция и отношението към него в различните общества. Тази блиц информация е предпоставка да се напише по нея отделна докторска дисертация. Явно докторантката е искала да заложи фундамент върху който да изгради своето изследване, а именно, за мястото и значимостта на танцовото обучение на любителско ниво в България. Във *втора точка (1.2) Балетното изкуство в България през първата половина на ХХ век* и първа под точка е изградена изцяло върху обзорна и изчерпателна фактология на трудовете на български изследователи на историята на българския балет. Изчерпателно описва от достоверни източници личностите създатели на балетните школи по онова време. Във втора под точка (1.2.2) се спира подробно на структурата на школите, за обучението в частните школи, методите на преподаване и техния репертоар. В трета под точка (1.2.3), докторантката дава информация на база на проучвания за ролята на читалищата в този период. След всяка точка са направени съответните изводи, а накрая на *Първа глава* цялостно обобщение на информацията. (от 30 до 68 страница) За втора под точка, докторантката е извършила огромен проучвателен труд. Използвала е известни източници от историята на българския балет с което доказва познания по темата. Показва умения за систематизиране. Прави отчетливо разграничение между частните школи по танц и такива в читалищата, както и полето на взаимодействие между тях.

Втора глава - Развитие на балетното изкуство през втората половина на ХХ век и началото на ХХІ век. Методи на преподаване. Репертоар, Борислава Тодорова продължава анализа по основната тема в следващия исторически период. (от 70-153стр.)

В нея има три основни точки обособени по периоди – ХХ век и ХХІ век. Съответно, първа (2.1) и втора (2.2) точки съдържат симетрични под точки с насоченост за: Развитие,

Методи, Балетни школи, Репертоар, а в трета точка (2.3) докторантката прави *сравнителен анализ* на методите на преподаване между двата периода – ХХ и ХХІ век. В първа точка има допълнителен акцент (подточка) за ролята на читалищата.

Изследването доказва, че с организирането на професионално балетно обучение, двете допълнителни дейности – частни школи и школи към читалищата не се прекратяват, не се самоизключват и не стесняват периметъра си на съществуване. Като цяло, във *Втора глава* докторантката дава количествена и качествена информация за школите върху картата на България и за методите на преподаване и репертоара осъществен на база на получените умения в тях.

В точка 2.1. „Развитие на балетното изкуство през втората половина на ХХ век“ Докторантката разширява информацията чрез осветляване на балетната критика у нас по онова време с водещите имена в направлението – Виолета Консулова, Ана Александрова, Теодоси Теодосиев. На тази база се допълва информацията за постиженията и инициативите на школите от този период.

В точка *Методическите* правила на преподаване (2.1.2.), докторантката разглежда педагогическите качества на преподавателя в две посоки: Първо - съобразно принципите на общата педагогика (морални качества и професионални принципи на работа на преподавателите) и второ – от гледна точка на специалната педагогика (методиката на преподаване на танца). В нея тя откроява като водещ критерии за структуриране на школите - принципа на подбор при различните възрасти. Тя ясно формулира изводите в заключението на втора под точка във втора глава. Основен източник за тази информацията е книгата на Теодор Попов и Елиана Митова „Срещи с балетни дейци“ (1987, Държавно изд. Музика, София) както и проведени интервюта от докторантката с водещите педагози от този период и техни спомени.

В *трета под точка* (2.1.3.) предоставя полезна информация за променения статус на читалищата, дава процентно концентрацията по различните танцови направления с посочен преобладаващ интерес от страна на населението.

В (2.1.4.) *четвърта под точка* **Балетните школи в читалищата през втората половина на ХХ век** изложението се базира върху **пет критерия** подбрани от докторантката: Време на възникване на балетната школа; Източници на информация; Добри практики; Устойчивост на развитие и време на съществуване над 10 години и като пети критерий, тя посочва актуална информация на база на нейно проучване за действащи в момента педагози. В нея тя е събрала дейността на 18 школи към различни читалища и в кратък исторически дискурс разглежда развитието им и приемствеността между поколенията, от основателите до преподаващите днес.

Предвид големия обем от фактология може да се допуснат пропуски които не нарушават стойността на информацията. С цел да се намали обема може още да се прецизира информацията по заложените критерии, но е необходимо време и дистанциране от текста, за да се отстранят тавтологии, неточности при групиране по съответните критерии.

В под точката (2.1.5) *Репертоар*, докторантката е издирила и събрала част от художествената дейност на 17 школи. За първи път е събрана информация за спектаклите и концертните номера на школи в страната. От нея се вижда установения художествен вкус, музикални и литературни предпочитания. Представена е, макар и не пълна картина

на представленията като резултат от високите критерии на педагозите и постиженията на децата. В *заклучението* към точката е направила обобщения които според мен не са водещите, а именно: не количествения, а стилския критерий би имал по-голяма стойност; а личностните предпочитания на педагога за избор на - репертоар и сътрудници, са резултат от нивото на професионалната му подготовка, изграден художествен вкус и материалната подкрепа на институциите (читалищата).

2.2 Развитие на балетното изкуство през XXI век до днес. В тази точка основно е залегнало описанието на нови форми на организация на танцовите школи, а именно към детските градини и училищата под формата на извън класни дейности. Посочва се подкрепящия фактор на обществените организации – Министерство на образованието, общините и ръководствата на съответните институции. В изводите докторантката е направила връзка между възможностите на технологиите от настоящето време и нововъведенията съобразно обучението на любители по танц.

В 2.2.1. подточка Борислава Тодорова разглежда конкретно методите на обучение в 15 школи и ги дефинира в *заклучението* на под точката. Вижда се от мнението на преподавателите в интервютата и ръководителите на школите, че няма преобладаващи изисквания. Те могат да бъдат най-разнообразни. Това показва, че няма единна, обединяваща методика за работа в любителските школи. Няма грешен подход, но има многостранност.

В точка 2.2.2 вниманието привлича един документ, цитат: „Ключов момент за развитието на читалищата през XXI век е създаването на *Закон за читалищата 1996 г., който им дава самостоятелност и оставя държавата с роля на надзорна функция.*“⁵ (с.119) Излизането на държавата от ролята на уредник и покровител на читалищата и предоставяне дейността им на частния сектор предизвиква вълна от създаване на танцови школи в края на XX век, много от които днес не вече съществуват. Пример за това е цитираният пилотен проект на Министерство на културата и Програмата на ООН за развитие (ПРООН) за насърчаване на гражданското участие и развитие в България чрез разширяване на ролята и дейностите на читалищата.⁶ По този проект са финансирани 42 читалища, а стои въпроса за останалите стотици читалища оставени на самоиздръжка. Според статистиката която се цитира в дисертацията броя на читалищата, цитат: „*Към момента (10.2021 г.) според Националния регистър на читалищата към Министерство на културата има регистрирани 3695 на брой Народни читалища и 20 Читалищни сдружения и съюзи.*“⁷ В над 50 % от тях има действащи танцови школи, а в някои има дори по повече от една.“ Поставен е въпроса и за наличието на електронна информация за читалищата и достъпна ли е тя. Разясняват се новите изисквания за структура, информираност и въвеждане на европейски програми и практики. И според заложения модел в дисертацията Борислава Тодорова разглежда методиката на преподаване и репертоара на 5 танцови школи в 5 читалища в страната и прави обобщение в четири (4) пункта. Бих открила като важен за принципа на работата: „*Методите на обучение и стремежът за богат репертоар съпада с общоприетия опит и цели на балетната школа у нас.*“ (с. 127) В следващата точка разглежда репертоара на 12 школи в 6 града. Това сведение е полезно за организационната и практическата работа на

⁵ Гаврилова Р, Даскалова К, Александров Х, Кирилов И., Чичек Р, Лисичкова Е. Читалищата в България - минало, настояще и бъдеще., Министерство на културата на Република България. Правителство на Холандия, 2000, 84 с.// с.33

⁶ Пак там с.41

⁷ Регистър на народните читалища.<<https://chitalishta.com/>> 10.2021 г.

педагозите и хореографите у нас, за да определят мястото си в общата картина на школите с цел по-целенасочена и продуктивна работа в художествен аспект.

Принципът на анализа приложен във втора глава продължава и във в точка **2.3 Специфики на методите на обучение по балет през XX - XXI век**. Всеки индивидуален поглед на работещите в сферата на любителските школи, върху дадена проблематика насочва вниманието към определен въпрос и внася допълнение към осветляване на цялостната картина. Такава информация носи трета точка 2.3.1. В нея се дава гласност на мненията за методите на работа в любителските школи: на повече от две поколения педагози, за новите танцови стилове, за организацията на работа, за образованието на педагозите, промяна на учебния процес чрез въвеждане на технологии през XXI век. Информацията е събрана от различни източници - печатни и електронни и проведени интервюта със специалисти, цитат: *„Опит в преподаването - ръководители на балетни школи с над 10 години педагогически опит.“* (с. 139). Навсякъде, докторантката коректно посочва критериите по които прави съответния анализ, за да направи накрая изводите на база на разликите в обучението по балет и на методите на преподаване през XX и XXI век. Тук, тя дава информация за 17 школи сред които има школи и в Италия в които преподават български специалисти. Много удачно, нагледно и лаконично е намерила форма на обобщение на информацията накрая на втора глава със сравнителната *Таблица №3* на с. 145 и жалко, че не е използвала този формат навсякъде в разработката. Направила е общо 19 извода за Втора глава.

В Трета глава - Онлайн методи на преподаване на класически балет в съвременната реалност. Концептуален модел на образователния процес в школите по балет, докторантката си е поставила свръх задача, да обхване извън темата на дисертацията (*Обучението по балет в България, извън държавната образователна система. Принципи на преподаване. Репертоар (XX-XXI век)*) и я разшири с онлайн обучението, което получава летищ старт с пандемията Covid-19. В нея разглежда: Интегрирането на нови технологии - без да се игнорират традиционните форми на обучение, смесени форми на преподаване и ангажирането на родителите в процеса като следствие на този факт. За повишената роля на дигиталния свят, Борислава Тодорова дава статистика на гледаемост на балетния репертоар на големи балетни трупи в европейските, световни и български театри: *„... превръщането на света на балета от реален в дигитален.“* (с.150)

Във тази точка онагледява чрез диаграми (Фигура 1, с. 154) процентното съотношение на изучаваните танцови стилове, финансовите загуби в посочения период вследствие на пандемията, за положителната подкрепа на държавата и т.н. Това ясно показва картината на съвременните обществени процеси които засягат изкуството, техните положителни и отрицателни страни. Тя публикува Анкетите в Приложенията с 20 специалисти на база на три критерия за подбор, а диаграмите в текста на дисертацията (номерацията на диаграмите е неясна). Прави обобщения в десет (10) пункта накрая на точката. В тази част, изследването ни дава представа за влиянието на глобализацията в танцовото изкуство през XXI век. Отворените граници в професионалното изкуство и в любителската сфера създават платформа за размиване на границите - ясно очертани в миналото, както и смесване на стиловете вътре в самите тях. Същото се наблюдава и в теоретичните изследвания за което доказателство е настоящата дисертация. В нея се анализират не само професионалните процеси, в смисъл касаещи танцовото изкуство, но и социалните и

обществени, влияещи върху него и променящи го независимо от желанието на специалистите.

В (3.2) **Концептуален модел за изграждане и реализиране на обучението по балет в школите**, анализът е осъществен на база на „емпирично изследване на група хора“ и на онлайн анкетно проучване простиращо се у нас и извън границите на България. Обобщенията са представени във формата на 24 диаграми/графики. В танцовите изследвания у нас, този метод на провеждане на анкети е приложен за първи път от д-р Владимир Роже през 2020 във връзка с изучаване и практикуване на техниката на Марта Греъм, в дисертационния му труд „Приложение на техниката на Марта Греъм в танцовото обучение в България и в творчеството на българските хореографи“⁸. Фокусът на анкетите в настоящия труд попада върху: целесъобразността на този вид анкетно проучване; статистиката за подходящо ли е използване на онлайн обучението като цяло, от различни групи; неговата ефективност; ниво на приложимост на онлайн обучението. На тази база, предложеният от докторантката **Концептуален модел** включва смесено обучение – присъствено и онлайн. Чрез анализ на анкетите, посочва разликите в нагласите на децата и родителите и съответните предпочитания за вида на обучението. Тя е обхванала възможно най-голям обем от възможности/варианта при онлайн обучението в настоящия момент, касаещи и двете страни – приемник и източник, материална база и умения за ползването ѝ. При провеждане на проучването са спазени изискванията на социологическата наука и е използван съответния инструментариум (специализирана платформа за онлайн проучвания - Alchemer и статистическия софтуер SPSS). На основание на модела за работа е предложен тест в *Приложение 7*. В *Приложения 8 и 9* са дадени примерни образци за разяснение при използването на електронните ресурси и съхранение на информацията. В *Таблица 4* (с. 177) е обобщила „Комбинирано обучение - Концептуален модел“ в четири раздела – цел, очакван резултат, индикатор за успех, необходими ресурси. Дава „*Примерни упражнения, които могат да се включат в работата в електронна среда*“ и „*методи на преподаване.*“ Анализира резултатите от тестваните предложения в две пилотни групи. Първо са зададени възможните параметри на онлайн уроците и второ чрез тестване на пилотни групи при провеждане на смесени форми на обучение достига до съответните изводи които не са еднозначни за всички форми. Прави шест извода за трета глава.

В **заклучението** Борислава Тодорова ясно и всеобхватно е обобщила резултатите от приложените анкети и тест с цел извличане максимум информация за получените ползи от прилагане на изследователските методи. Посочва новите параметри на обучение в танцовото изкуство в XXI век за успеваемост, популяризиране и рентабилност.

Приноси на дисертацията

Докторантката е извела 10 приноса, които бях форматирали в следната схема:

- Базисна информация за съществуващите съвременни любителски школи:
- Анализ на обучението по балет в частните балетни школи в България.
- Разглеждане и анализ на методиката на преподаване в балетните школи, извън държавната образователна система в страната.
- Разглеждане на репертоара на балетните школи, извън държавната образователна система в България.

⁸ https://nma.bg/wp-content/uploads/files/avtoreferat_vladimir_roje.pdf

- Обобщение на дейността на балетните школи в Народните читалища у нас.
- Влияние на обществените процеси върху образованието
- Извеждане и анализ на информация за балетните школи и влиянието на съвременните събития върху балетното изкуство.
- Нови форми на обучение в любителските школи през XXI век:
- Създаване на авторски концептуален модел за работа на деца на възраст над 5 години в комбинирана (електронна и присъствена) форма на обучение в балетната школа, извън държавната образователна система.
- Извършване на пилотно тестване на Концептуалния модел за работа на балетните школи, извън държавната образователна система - в онлайн и присъствена форма и изготвяне на сравнителен анализ със сходна група деца, работещи по стандартна форма на обучение.
- Разработване на примерен урок по класически балет в електронна среда.
- Използване/прилагане на социологическо проучване в творческата/танцовата сфера
- За първи път в България се прави извеждане и анализ на информация за балетните школи в страната, след направено проучване, включващо 206 души,⁹ заинтересовани и работещи в сферата на любителското балетно изкуство.
- Категоризиране на начините за популяризиране на балетното изкуство в България като всяка една категория има свои под категории.¹⁰

Забележки и препоръки

Забележки: На стр. 69 (70) под черта към информацията за школите е отбелязано: „*Балет „Терпсихора“ – Русалия Кирова Пловдив*“ - това не е школа, а танцова трупа структурирана от балета на пловдивската опера. По настоящем в Пловдив функционира БС „Буратино“ (с ръководител Мария Иванова) създадено като продължение на БШ към община Пловдив ръководена в миналото от Русалия Кирова. Има подробна информация на сайта на студиото.¹¹

Препоръки:

Препоръчвам дисертационният труд бъде издаден. За да се избегнат някои повторения на информация в главите, може да се преосмисли структурата. По-комплектно формулиране на критериите. Да се използват повече таблици при обобщение на информацията. Да се прецизира номерацията на таблиците – поредни от началото до края в целия текст или поставяне на индекси за съответните глави.

Оценка на съответствие на Автореферата с основната проблематика и структура в дисертационния труд

Авторефератът е изготвен по академичните стандарти и е в обем от 40 страници. В него е включена в съкратен формат пълната информация от дисертацията, без библиографията.

⁹ **Хора, включени в проучванията:** 20 души, които са интервюирани, 97 души, включени в изследване за онлайн преподаване, 18 бр. школи, включени в изследване (*Приложение 5*), 71 бр. танцови школи, включени в проучване (*Приложение 6*),

¹⁰ **Категории за популяризиране на балетното изкуство:** Медийна грамотност; Организации, имащи за предмет на дейност развитието на танцовото изкуство; Сценични изяви; Маркетинг в изкуството; Програми и проекти;

¹¹ <http://buratinoballet.com/b/>

Лични качества на докторанта

Не познавам лично Борислава Тодорова, но от представената дисертация се вижда, че познава отлично проблематиката и притежава аналитични способности и умения за структуриране на големия обем информация използвана в труда. С еднакъв ентузиазъм и респект/уважение подхожда към класическото и към онлайн обучението.

Публикации по темата на дисертационния труд

Докторантката е участва в 4 конференции и има 5 публикации свързани с темата.

1. Тодорова, Борислава. „*Изкуство по време на криза. От съхранените традиции до днес.*“ Сборник „Изкуство и контекст. Седма младежка научна конференция“, Институт за изследване на изкуствата, БАН, София, 2021, стр. 383. // <https://artstudies.bg/books/part3/izkustvo-kontekst.pdf>
2. Тодорова, Борислава. „*Школата на Анастас Петров - в годините на зараждането и обучението по балет в България. Прилики и разлики със съвременната балетна школа у нас.*“ Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство "Проф. Асен Диамандиев", Пловдив, 2022, стр. 236. <https://www.artacademyplovdiv.com/amtii/Proletni%20cheteniq/Proletni%20cheteniq%202022.pdf>
3. Тодорова, Борислава. „*Да танцуваеш онлайн - различната гледна точка.*“ Сборник „Култура, медии и културен туризъм по време на COVID-19, УИ ”Неофит Рилски“, Благоевград, 2021 г., стр. 111
4. Тодорова, Борислава. „*Електронното обучение по балет, извън държавната образователна система - ползи и предизвикателства.*“ Благоевград, 2022. (Сборникът е под печат)
5. Тодорова, Борислава. „*Балетното обучение в България, извън държавната образователна система. Как да интегрираме съвременните технологии за едно по-ефективно обучение?*“ Благоевград, 2023. (Сборникът е под печат)

Дисертацията има теоретико-практична насоченост. Борислава Тодорова по своеобразен начин систематизира обема и многообразието на информацията в дисертацията която сама си е заложила с големия времеви период (XX век и началото на XXI век). Школите които са включени в разработката обхващат цялата страна, което също разширява информацията. За целта, тя е конфигурирала и следвала еднотипна структура на главите, точките и под точките в тях.

Позоваванията и цитиранията са коректно отбелязани. Няма наличност за плагиатство. В голямата си част трудът се позовава на посочени и цитирани източници, на лични анализи и опит, на интервюта и на анкети.

В заключение, на основание на анализа от Рецензията и посочените приноси на дисертационния труд **Обучението по балет в България, извън държавната образователна система. Принципи на преподаване. Репертоар (XX-XXI век)** на Борислава Веселинова Тодорова убедено предлагам на членовете на уважаемото Научно жури да ѝ бъде присъдена образователната и научна степен „Доктор“ по научна специалност *Хореография*, професионално направление 8.3. „Музикално и танцово изкуство“, област на висшето образование 8. Изкуства.

19.08.2024, София
проф. д-р Желка Табакова

RECENTIONS

by Prof. Dr. Jelka Koleva Tabakova
NMA "prof. II. Vladigerov" - Sofia
For
Dissertation

**Ballet training in Bulgaria, outside the state education system. Principles of teaching.
Repertoire (XX-XXI century)**
at
Borislava Veselinova Todorova

for the award of the degree of **Doctor of Education and Science**
to the Department of *Choreography* at the *Faculty of Arts*
of "Neofit Rilski" University - Blagoevgrad
Professional field 8.3 Music and Dance Art,
field of higher education 8. Arts
in scientific specialty *Choreography*

Scientific supervisor - **prof. Nikolay Tsvetkov**

General presentation of the procedure and the materials received for review

The PhD student Borislava Todorova submits for review: Dissertation **Ballet education in Bulgaria, outside the state education system. Principles of teaching. Repertoire (XX-XXI centuries)** ; Abstract; Report on the contributions of the dissertation; Publications on the topic of the dissertation, in accordance with the requirements of the Law. The review was prepared on the basis of the Order No. 1068 of 12.06.2024 of the Rector of the SUSU "N. Rilski" - Blagoevgrad, concerning the approval of the composition of the scientific jury.

Biographical data

Borislava Veselinova Todorova was born on 19.08.1991 in Sofia. From an early age she started to practice classical ballet at amateur level. She graduated from secondary school and *Bachelor's* degree in *International Economic Relations* at the UNWE, Sofia in **2015**. In **2016** she graduated with a *Bachelor's* degree in Ballet Pedagogy at the Academy of Performing Arts "prof. In **2017** she graduated as a Master in Ballet Directing at the same academy. She has a postgraduate qualification in "Primary School Pedagogy" with PCS V degree (**2020**) and IV degree in **2021**. Borislava Todorova *has been working* since 2014 in the field of secondary education as a teacher of Economics. Since **2017** she has been holding the position of Deputy Director of the 90th Secondary School "Gen. She is also the Vice President of the School of Education at the University of Sofia. As a dance **performer** she participated in the World Dance Cup Finals in Disneyland - Paris, France (2011) and Villach - Austria (2012) and in the International Dance Organization Finals in Biella - **Italy** (**2013**) and Frankfurt - Germany (2014) and in competitions and festivals in Riccione - Italy; Cairo - Egypt; Karditsa and Alexandra - Greece, etc. In 2013 *he founded the* ballet school Club of Art Terpsihora and is responsible for the organization of work, formation of groups, advertising, stage design, costumes and directing. The school trains

children and adults. As a choreographer she creates children's ballet performances, among the most successful are: the *Frozen Kingdom* (2013), *Fairy Tale School* (2017), *Letter to Santa Claus* (2018), *Pippi's Christmas* (2019), *Christmas in the Woods* (2023). Since 2015, it has been organizing a dance festival "**Find Your Rhythm**" for children - beginners in the art of dance, in partnership with well-known professional dancers and teachers from the country in order to promote the art of dance. She is the creator of three electronic educational children's books about dance: "Lesson for children "Ballet Poses"¹² ; "Professions. Points in the Ballet Room"¹³ ; "Ballet Coppelia"¹⁴ . Borislava Todorova has won numerous *awards* at National and International competitions as a *dancer*. Some of them in: International Dance Festival in Cairo (Egypt) 2005; World Dance Cup Finals in Disneyland Paris (France) 2011; FDT Cup in Villach (Austria) 2012; International Dance Organization Finals in Biella (Italy) 2013; FDT Organization in Frankfurt (Germany) 2014; International Festivals in Riccione (Italy), Karditsa (Greece) and others. Awards as *choreographer* - First prizes: for solo "Song with Dance" at Dance World Contest in Venlo, (Netherlands) 2024 and in Prague (Czech Republic) 2023; for duet, contemporary dance and classical dance up to 9 years at International Competition *Bucharest Dance Festival* (Romania) 2017. She has been invited to participate in the *World Cup Finals* in Canada. Has participated in *Dance World Cup Finals* Offenburg, (Germany) 2017, Sitges (Spain) 2018, Braga, (Portugal) 2019, San Sebastian, (Spain) 2022.

Contents of the dissertation

The dissertation was discussed and directed for public defense by the decision of the Faculty of Arts - Protocol № 13/29.05.2024. The thesis is 224 pages long. It is composed of Introduction,

¹²[Book Creator | Ballet poses - lesson for children. /](https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/IAiQs8PhT4qvBtThFjTVbA/1euWopNeQ2a7wV1E5xKrpQ)

<https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/IAiQs8PhT4qvBtThFjTVbA/1euWopNeQ2a7wV1E5xKrpQ>

¹³[Book Creator | Occupations. Points in the ballet room. /](https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/TczbddzZS4-np4ZDp7tX3g/BQhkujKJTj-kPKJ7VYsMTA)

<https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/TczbddzZS4-np4ZDp7tX3g/BQhkujKJTj-kPKJ7VYsMTA>

¹⁴[Book Creator | The Coppelia Ballet /](https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/NEX-R0qmRQeoCfZiYFIJkA/l-nYsA1ITO-NmxGFCBI3wA-right)

<https://read.bookcreator.com/LY0uGBPerxZoobBYlaFP1uKqHWg1/NEX-R0qmRQeoCfZiYFIJkA/l-nYsA1ITO-NmxGFCBI3wA-right>

Three Chapters¹⁵ , Conclusion and Contributions. 62 references and 251 internet sources and 28 respondents are cited. There are 16 Appendices including - 13 Surveys and 3 Tables.

Accurately formulated aims and objectives of the dissertation

Topic Relevance. The PhD student clearly states the motives for the choice of the topic, namely: the lack of analogous research in Bulgaria (on the role of amateur schools; teaching methods; comparative analysis of the work of schools in the twentieth and twenty-first century); the penetration of technology in the arts (online learning as a consequence of the KOVID-19 pandemic which is subsequently perceived and used as an expanding, additional and enriching learning). Distinctly sets out the research problem constructed on research in organisational and methodological strands that are grounded in and supported by the empirical method. **The objectives** of the present research stated by the PhD student are four: To trace ballet education in the 20th and 21st centuries; To create a Conceptual Model for ballet school work, outside the state education system in line with new trends; To bring out experiences in teaching and sharing best practices for effective ballet education - online and face-to-face; To present information about community centers as centers for the development of culture, education and art. **Object and subject of the study.** The **object** of the study is precisely formulated: the work of ballet schools outside the state education system in the country in the twentieth and early twenty-first centuries. **The object** of the study is the methods of training in amateur ballet schools, the experience gained in online teaching and the realization of the acquired skills visible through the repertoire of the schools. **The main hypothesis** is to prove the relevance of dance education outside state structures and the contemporary perspective of possible online dance education. **Methods** applied in the study are: structural method, comparative analytical and exploratory method, survey method - questionnaires. There are eight (8) **tasks**: overview of the evolution of dance over the centuries. Reviewing and analyzing scientific literature in the field of the history

¹⁵ **I. Genesis, Evolution and Essence of the Art of Ballet in Bulgaria in the First Half of the 20th Century (1.1** Overview of the Formation of Dance through the Ages - from Antiquity to the End of the 16th Century; 1.1.1 Formation of the Art of Ballet from its Creation to the Present Day (17th - 21st Century); **1.2.** Ballet art in Bulgaria in the first half of the 20th century. 1.2.1 The art of ballet in Bulgaria in the first half of the 20th century according to the studies of Bulgarian researchers; 1.2.2 The essence of ballet art training in schools in Bulgaria in the first half of the 20th century; 1.2.3 The role of community centers in the development of art, culture and education in the first half of the 20th century). **Development of ballet art in the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century. Methods of teaching. Repertoire (2.1** Development of ballet art in the second half of the 20th century; 2.1.1 Development of ballet schools outside the state educational system and community centre activity in the second half of the 20th century; 2.1.2. Teaching methods of ballet schools outside the state education system and community centre activity in the second half of the 20th century; 2.1.3 The role of community centres in the development of art, culture and education in the second half of the 20th century; 2.1.4. Ballet schools in community centres in the second half of the twentieth century; 2.1.5 Repertoire of ballet schools and community centres outside the state education system in the second half of the twentieth century; **2.2** Development of ballet art in the twenty-first century to the present; 2.2.1. Teaching methods in ballet schools, outside the state education system and community centres in the XXI century to the present; 2.2.2 Ballet schools in community centres in the XXI century to the present; 2.2.3. Repertoire of ballet schools and community schools, outside the state educational system in the XXI century until today; **2.3** Specifics of ballet teaching methods in the XX - XXI century; 2.3.1 Comparative analysis of ballet approach and teaching in the XX - XXI century; 2.3.2 Differences in ballet school teaching in the XX and XXI century) **III. Online methods of classical ballet teaching in the contemporary reality. Conceptual model of the educational process in ballet schools (3.1.** Online methods of teaching ballet in the modern reality and opportunities for ballet schools; 3.1.1 Overview of the change in the way of dancing and communicating caused by Covid-19; 3.1.2 Ballet schools outside the state education system in the conditions of Covid-19; **3.2** Conceptual model for the construction and implementation of ballet education in schools; 3.2.1 Testing the proposed Conceptual model of ballet education in schools with a pilot group of children.)

of ballet art in the country. Analysis of practices and ways of working in the ballet school, outside the Bulgarian state education system. Tracing and analyzing methods of teaching classical ballet in the 20th and 21st centuries. Examination of individual ballet schools sharing teaching experiences in the 20th and 21st centuries. Conducting interviews with individuals directly affected by work in the field. Exploring the attitudes of parents, students and teachers in relation to online classical ballet education. Systematizing and analyzing information on ways to promote the art of ballet in Bulgaria and abroad.

Significance of the research problem in scientific and applied terms

Borislava Todorova has done a lot of research. She has approached the dissertation fundamentally and with the necessary arsenal of basic scientific factual knowledge. She analyses the place and role of ballet and dance schools in Bulgaria not only from a professional and methodological point of view, but also from an organisational, social and technological one. Makes a study of the activities of contemporary amateur schools and compares them with analogous activities of schools of the twentieth century. The undisputed **contribution** of the dissertation is the analysis of the mechanisms of the introduction of technology and online dance education in the twenty-first century through studies based on sociological research - surveys and tests derived/provoked by their practical applicability.

Degree of knowledge of the state of the problem and consistency of the literature used

In *Chapter One - Genesis, Evolution and Essence of the Art of Ballet in Bulgaria in the First Half of the 20th Century* in the *first point* (1.1) the PhD student makes a brief historical and factual review/discussion of the art of dance in the historical periods - from the Antiquity to the 16th century and from the 17th to the 21st century. Within 23 pages (from page 17 to page 30) the PhD student presents a large amount of facts related to the development of dance from everyday life to its formation as a performing art. She notes the formation of different national ballet methodologies, and touches on the positioning of dance as a concept and its treatment in different societies. This blitz is a prerequisite for writing a separate PhD thesis on it. Clearly, the PhD student wanted to lay a foundation on which to build her research, namely the place and importance of dance training at the amateur level in Bulgaria. The *second point* (1.2) **Ballet Art in Bulgaria in the First Half of the 20th Century** and the first sub-point is built entirely on a review and comprehensive factual study of the works of Bulgarian researchers on the history of Bulgarian ballet. It comprehensively describes, from reliable sources, the personalities of the founders of the ballet schools of the time. In a second subsection (1.2.2) discusses in detail the structure of the schools, the training in private schools, the teaching methods and their repertoire. In the third sub-point (1.2.3), the PhD student provides information based on research about the role of community schools in this period. After each sub-point, relevant conclusions are drawn, and at the end of *Chapter One* an overall summary of the information is provided. (Pages 30 to 68) For sub-point two, the PhD student has done a huge amount of research. She has used well-known sources from the history of Bulgarian ballet to demonstrate her knowledge of the subject. Shows skills of systematization. Makes a clear distinction between private schools of dance and those in community centres, and the field of interaction between them.

Chapter Two - Development of Ballet Art in the Second Half of the 20th Century and the Beginning of the 21st Century. Methods of teaching. Repertoire, Borislava Todorova

continues the analysis of the main topic in the next historical period.

There are three main points in it, separated by periods - the twentieth century and the twenty-first century. Accordingly, the first (2.1) and second (2.2) points contain symmetrical sub-points focusing on Development, Methods, Ballet Schools, Repertoire, and in the third point (2.3) the PhD student makes a *comparative analysis* of teaching methods between the two periods - the 20th and 21st century. In the first point there is an additional emphasis (sub-point) on the role of community schools.

The study proves that with the organization of professional ballet training, the two complementary activities - private schools and schools at community centers - do not cease, do not exclude themselves and do not narrow their perimeter of existence. Overall, in *Chapter Two* the PhD student provides quantitative and qualitative information about the schools on the map of Bulgaria and about the teaching methods and repertoire implemented on the basis of the skills acquired in them.

In point 2.1 "Development of ballet art in the second half of the 20th century" the PhD student expands the information by highlighting the ballet criticism in the country at that time with the leading names in the field - Violeta Consolova, Ana Alexandrova, Teodosi Teodosiev. On this basis the information about the achievements and initiatives of the schools of this period is completed.

In the section *Methodological* rules of teaching (2.1.2.), the doctoral student considers the pedagogical qualities of the teacher in two directions: first - according to the principles of general pedagogy (moral qualities and professional principles of teachers' work) and second - from the point of view of special pedagogy (the methodology of teaching dance). In it she highlights as the leading criteria for structuring the schools - the principle of selection at different ages. She clearly formulates the conclusions in the conclusion of the second sub-point in chapter two. The main source for this information is the book by Teodor Popov and Eliana Mitova "Encounters with Ballet Artists" (1987, State Music Publishing House, Sofia) as well as interviews conducted by the PhD student with the leading teachers of this period and their recollections.

The *third sub-point* (2.1.3) provides useful information on the changed status of community centres, giving the percentage concentration by different dance strands with the predominant interest of the population indicated.

In (2.1.4.) *fourth sub-item Ballet schools in community centres in the second half of the 20th century*, the statement is based on *five criteria* selected by the doctoral student: time of origin of the ballet school; sources of information; good practices; sustainability of development and time of existence over 10 years and as the fifth criterion, she points to up-to-date information based on her research on currently active teachers. In it she has collected the activities of 18 schools at different community centres and in a brief historical discourse discusses their development and the continuity between generations, from the founders to those teaching today.

Given the large amount of factual information, omissions that do not impair the value of the information can be made. In order to reduce the volume, the information can be further refined according to the set criteria, but it takes time and distancing from the text to remove tautologies, inaccuracies in grouping according to the relevant criteria.

In sub-point (2.1.5) *Repertoire*, the PhD student has researched and collected some of the artistic activity of 17 schools. For the first time, information on the performances and concert numbers of schools in the country was collected. It shows the established artistic taste, musical and literary preferences. A picture is presented, though not a complete one, of the performances as a result of the high standards of the teachers and the achievements of the children. In the *conclusion* to the point she has made generalizations which I do not think are the leading ones, namely: not the quantitative but the stylistic criterion would have more value; and the educator's personal preferences for the choice of - repertoire and collaborators are the result of the level of his professional training, established artistic taste and the material support of the institutions (community centres).

2.2 Development of the art of ballet in the XXI century until today. In this section, the description of new forms of organization of dance schools, namely to kindergartens and schools in the form of out-of-class activities, is mainly covered. The supportive factor of public organizations - the Ministry of Education, municipalities and the managements of relevant institutions - is pointed out. In the conclusions, the doctoral student has made a connection between the possibilities of the technologies of the present time and the innovations according to the training of dance amateurs.

In sub-point 2.2.1 Borislava Todorova specifically discusses the methods of training in 15 schools and defines them in the conclusion of the sub-point. It can be seen from the views of the teachers in the interviews and the heads of the schools that there are no overwhelming requirements. They can be as varied as possible. This shows that there is no single, unifying methodology for work in amateur schools. There is no wrong approach, but there is versatility.

In section 2.2.2, one document attracts attention, quote, "A key moment for the development of community centres in the 21st century was the creation of the *Community Centres Act 1996*, which gave them autonomy and left the state with an oversight role."¹⁶ (p.119) The state's withdrawal from its role as curator and patron of community centres, and its handing over to the private sector, triggered a wave of dance schools in the late 20th century, many of which no longer exist today. An example of this is the cited pilot project of the Ministry of Culture and the United Nations Development Programme (UNDP) to promote civic participation and development in Bulgaria by expanding the role and activities of Chitalishtes.¹⁷ This project funded 42 Chitalishtes, and there is the issue of the remaining hundreds of Chitalishtes left on self-support. According to the statistics which are quoted in the dissertation the number of Chitalishtes, quote: "*At the moment (10.2021) according to the National Register of Chitalishtes of the Ministry of Culture there are 3695 registered Chitalishtes and 20 Chitalishtes Associations and Unions.*"¹⁸ In more than 50% of them there are active dance schools, and in some there is even more than one." The question is also raised about the availability of electronic information about the Chitalishtes and whether it is accessible. New requirements for structure, awareness and introduction of European programmes and practices are explained. And according to the model set in the dissertation Borislava Todorova examines the teaching methodology and repertoire of 5 dance schools in 5 community centres in the country and makes a summary in four (4) points. I would highlight as important to the principle of the work, "*The teaching*

¹⁶ Gavrilova R, Daskalova K, Alexandrov H, Kirilov I., Chichek R, Lisichkova E. Chitalishtes in Bulgaria - past, present and future., Ministry of Culture of the Republic of Bulgaria. Government of the Netherlands, 2000, 84 p.// p.33

¹⁷ Ibid p.41

¹⁸ Register of Community Centres.<<https://chitalishta.com/>> 10.2021.

methods and the pursuit of a rich repertoire coincide with the generally accepted experience and goals of ballet school in the country" (p. 127) In the next point she discusses the repertoire of 12 schools in 6 cities. This information is useful for the organizational and practical work of teachers and choreographers in our country to determine their place in the overall picture of schools in order to work more purposefully and productively in artistic terms.

The principle of analysis applied in Chapter Two is continued in Section **2.3 Specifics of ballet teaching methods in the 20th - 21st centuries**. Each individual perspective of those working in the field of amateur schools, on a given issue, draws attention to a particular question and brings a complement to illuminate the overall picture. Such information is brought by the third point 2.3.1. It gives publicity to the opinions on the methods of work in amateur schools: on more than two generations of teachers, on new dance styles, on the organization of work, on the education of teachers, changing the teaching process by introducing technology in the twenty-first century. The information was gathered from various sources - printed and electronic and interviews with specialists, quote: *'Teaching experience - ballet school leaders with over 10 years of teaching experience'* (p. 139). Throughout, the doctoral student correctly states the criteria by which she makes the relevant analysis in order to finally draw conclusions based on the differences in ballet teaching and teaching methods in the twentieth and twenty-first centuries. Here, she gives information about 17 schools among which there are schools in Italy where Bulgarian specialists teach. She has found a very appropriate, visual and concise form of summarizing the information at the end of Chapter 2 with the comparative *Table No. 3* on pp. 145 and it is a pity that she has not used this format throughout the development. She has drawn a total of 19 conclusions for Chapter Two.

In *Chapter Three - Online methods of teaching classical ballet in contemporary reality. A conceptual model of the educational process in ballet schools*, the doctoral student has set herself the super task of covering beyond the topic of the dissertation (*Ballet education in Bulgaria, outside the state education system. Principles of Teaching. Repertoire (XX-XXI century)*) and expand it with online learning, which gets a flying start with the Covid-19 pandemic. It examines: the integration of new technologies - without ignoring traditional forms of learning, blended forms of teaching and the involvement of parents in the process as a consequence of this fact. On the increased role of the digital world, Borislava Todorova gives statistics on the viewership of the ballet repertoire of major ballet companies in European, world and Bulgarian theatres: "... *the transformation of the world of ballet from real to digital*" (p.150). This section illustrates through charts (Figure 1, p. 154) the percentage of dance styles studied, the financial losses in the period mentioned as a consequence of the pandemic, the positive support of the state, etc. This clearly shows the picture of contemporary social processes affecting the arts, their positive and negative sides. She published the Surveys in the Appendices with 20 professionals based on three selection criteria, and the charts in the text of the thesis (the numbering of the charts is unclear). She makes summaries in ten (10) bullet points at the end. In this part, the study gives us insight into the impact of globalization in dance art in the twenty-first century. The open boundaries in the professional art and in the amateur sphere create a platform for blurring the boundaries - clearly delineated in the past, as well as mixing styles within themselves. The same can be observed in theoretical research of which this thesis is evidence. It analyses not only the professional processes, in the sense concerning the art of

dance, but also the social and societal ones, influencing and changing it regardless of the specialists' will.

In (3.2) **Conceptual model for the construction and implementation of ballet education in schools**, the analysis is based on an "empirical study of a group of people" and an online survey extending within and beyond the borders of Bulgaria. The summaries are presented in the form of 24 charts/graphs. In dance research in Bulgaria, this method of conducting surveys was first applied by Dr. Vladimir Roger in 2020 in connection with the study and practice of the Martha Graham technique, in his dissertation "Application of the Martha Graham technique in dance training in Bulgaria and in the work of Bulgarian choreographers"¹⁹. The focus of the inquiries in this thesis falls on: the appropriateness of this type of inquiry; the statistics of whether the use of online training is appropriate in general, by different groups; its effectiveness; the level of applicability of online training. On this basis, the *Conceptual Model* proposed by the PhD student includes blended learning - face-to-face and online. By analyzing the surveys, it indicates the differences in children and parents' attitudes and corresponding preferences for the type of training. It has covered as many options/variants as possible in online learning at the present time, concerning both parties - receiver and source, facilities and skills for its use. In conducting the study, the requirements of sociological science have been met and the relevant tools (a specialized platform for online surveys - Alchemer and the statistical software SPSS) have been used. On the basis of the working model, a test is proposed in *Appendix 7*. In *Appendices 8 and 9*, sample templates are provided to clarify the use of electronic resources and storage of information. *Table 4* (p. 177) summarizes the "*Combined Learning - Conceptual Model*" into four sections - objective, expected outcome, success indicator, resources required. She gives "*Sample exercises that can be incorporated into the work in an electronic environment*" and "*teaching methods.*" She analyzes the results of the proposals tested in two pilot groups. First the possible parameters of the online lessons are set and second by testing pilot groups in mixed forms of teaching reaches relevant conclusions which are not unique for all forms. It draws six conclusions for chapter three.

In the **conclusion** Borislava Todorova has clearly and comprehensively summarized the results of the applied questionnaires and test in order to extract maximum information about the benefits obtained from the application of the research methods. It points out the new parameters of dance art training in the XXI century for success, promotion and cost-effectiveness.

Contributions of the dissertation

The PhD student has outlined 10 contributions, which I have formatted in the following scheme:

- Basic information about existing modern amateur schools:
 - Analysis of ballet training in private ballet schools in Bulgaria.
 - Examination and analysis of teaching methodology in ballet schools outside the state education system in the country.
 - Examination of the repertoire of ballet schools outside the state education system in Bulgaria.
 - Summary of the activities of the ballet schools in the National Chitalishte in Bulgaria.
- Impact of societal processes on education

¹⁹ https://nma.bg/wp-content/uploads/files/avtoreferat_vladimir_roje.pdf

- Derive and analyze information about ballet schools and the influence of contemporary events on the art of ballet.
- New forms of training in amateur schools in the XXI century:
- Creation of an author's conceptual model for the work of children over 5 years of age in a combined (electronic and face-to-face) form of education in the ballet school, outside the state education system.
- Pilot testing of the Conceptual Model for ballet schools outside the state education system - in online and face-to-face form and comparative analysis with a similar group of children working in standard form.
- Development of an example classical ballet lesson in an electronic environment.
- Use/application of sociological research in the creative/dance field
- For the first time in Bulgaria, information about the ballet schools in the country was collected and analyzed after a survey of 206 people,²⁰ interested and working in the field of amateur ballet art.
- Categorization of the ways to promote the art of ballet in Bulgaria as each category has its own sub-categories.²¹

Remarks and recommendations

Remarks: On p. 69 (70), under a strikethrough to the information about the schools, it is noted "*Ballet Terpsichore - Rusalia Kirova Plovdiv*" - this is not a school, but a dance company structured by the Plovdiv Opera Ballet. At present in Plovdiv there is a BS "Buratino" (with the head Maria Ivanova) established as a continuation of the BS to the Plovdiv Municipality led in the past by Rusalia Kirova. There is detailed information on the studio's website.²²

Recommendations:

I recommend that the dissertation be published. To avoid some repetition of information in the chapters, the structure could be reconsidered. A more complete formulation of the criteria. Use more tables in summarizing the information. Refine the numbering of tables - sequential from beginning to end throughout the text or indexing for relevant chapters.

Assessment of the correspondence of the Abstract with the main issues and structure of the thesis

The abstract is prepared according to academic standards and is 40 pages long. It includes, in abbreviated format, the complete information from the dissertation, without the bibliography.

Personal qualities of the PhD student

I do not know Borislava Todorova personally, but from the presented dissertation it is evident that she has excellent knowledge of the issues and possesses analytical abilities and skills for structuring the large volume of information used in the work. She approaches classical and online learning with equal enthusiasm and respect/respect.

Publications on the dissertation topic

²⁰ **People included in studies:** 20 people interviewed, 97 people included in online teaching study, 18 schools included in study (*Appendix 5*), 71 dance schools included in study (*Appendix 6*).

²¹ **Categories for the promotion of the art of ballet:** Media literacy; Organizations active in the development of the art of dance; Performing arts; Arts marketing; Programmes and projects;

²² <http://buratinoballet.com/b/>

The PhD student has participated in 4 conferences and has 5 publications related to the topic.

1. Todorova, Borislava. *"Art in Times of Crisis. Art and Context. Seventh Youth Scientific Conference, Institute for Art Research, BAS, Sofia, 2021, p. 383.* // <https://artstudies.bg/books/part3/izkustvo-kontekst.pdf>

2. Todorova, Borislava. *"The School of Anastas Petrov - in the years of the origin and training of ballet in Bulgaria. Similarities and differences with the contemporary ballet school in Bulgaria."* Assen Diamandiev, Plovdiv, 2022, p. 236.

<https://www.artacademyplovdiv.com/amtii/Proletni%20cheteniq/Proletni%20cheteniq%202022.pdf>

3. Todorova, Borislava. *"Dancing online - the different perspective".* Culture, Media and Cultural Tourism during COVID-19, University of Neofit Rilski, Blagoevgrad, 2021, p. 111.

4. Todorova, Borislava. *"E-learning in ballet, outside the state education system - benefits and challenges."*

5. Todorova, Borislava. *"Ballet training in Bulgaria, outside the state education system. How to integrate modern technologies for a more effective learning?"* Blagoevgrad, 2023.

The dissertation has a theoretical-practical orientation. Borislava Todorova in a peculiar way systematizes the volume and diversity of information in the dissertation which she herself has set with the large time period (the twentieth century and the beginning of the twenty-first century). The schools included in the development cover the whole country, which also expands the information.

To this end, it has configured and followed a uniform structure of heads, dots and sub-dots within them.

References and citations are correctly noted. No availability for plagiarism. For the most part, the work draws on referenced and cited sources, personal analysis and experience, interviews, and surveys.

In **conclusion**, based on the analysis of the Review and the contributions of the dissertation, **Ballet Education in Bulgaria, outside the state education system. Principles of teaching. Repertoire (XX-XXI centuries)** of Borislava Veselinova Todorova I convictionally propose to the members of the esteemed Scientific Jury to award her the degree of Doctor of Education and Science in the scientific specialty *Choreography*, professional field 8.3. „Music and Dance Art", field of higher education 8. Arts.

19.08.2024, Sofia

Prof. Dr. Jelka Tabakova